

ЭТНАГРАФІЧНАЯ СПАДЧЫНА БЕЛАРУСАЎ У ЦЫКЛЕ АПАВЯДАННЯЎ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА «СІБІРСКІЯ АБРАЗКІ»

У гістарыяграфіі вывучэння жыцця і творчасці класіка беларускай літаратуры Максіма Гарэцкага існуе шмат прац, прысвечаных яго дзейнасці як пісьменніка, мовазнаўцы, крытыка і публіцыста. Аднак на сённяшні дзень мала ўвагі надаецца таму факту, што М. Гарэцкі з'яўляўся яшчэ і этнографам свайго часу, што яго навукова-даследчыцкія здольнасці знайшлі адлюстраванне ў мастацкіх творах. Асабліва яркая імкненне даследаваць светапогляд, жыццёвы ўклад і культуру беларусаў за мяжой выяўляецца ў М. Гарэцкага ў цыкле апавяданняў «Сібірскія абразкі», які быў прысвечаны сустрэчам пісьменніка з беларусамі-перасяленцамі ў Сібіры.

Крыніц, у тым ліку і літаратурных, у якіх асвятлялася б жыццё тагачасных беларускіх перасяленцаў на Далёкім Усходзе, захавалася мала, і іх сістэматызацыя падаецца складанай справай. Таму у гэтай сітуацыі «Сібірскія абразкі» М. Гарэцкага можна лічыць сапраўднай скарбніцай звестак, няхай і з суб'ектыўна-аўтарскай афарбоўкай.

Асновай для напісання «Сібірскіх абразкоў» – незавершанага, на жаль, цыкла сталі ўласныя дакументальныя нататкі аўтара, якія ён рабіў у 1926 годзе падчас падарожжа на цягніку ад Масквы да Благавешчанска [1]. Маршрут быў выбраны невыпадкова. Паколькі М. Гарэцкі добра ведаў, дзе найбольш масава і кампактна пражывалі ў той час на Далёкім Усходзе перасяленцы з Беларусі, то загадзя запланаваны маршрут падарожжа пісьменніка складаецца такім чынам, што сустрэчы з землякамі становяцца заканамернай з'явай. У гэтым яркая прасочваюцца элементы сапраўднага навуковага падыходу М. Гарэцкага.

Напачатку цыкла, у абразку пад назвай «Паехалі», які прывязаны да станцыі Цюмень, пісьменнік узгадвае «самахода» Панаса Пушчу. Тут упершыню сустракаецца тэрмін – **самаход**. Самаходамі ў Сібіры звычайна называлі перасяленцаў з Заходніх губерняў – часцей з тэрыторыі Беларусі, аднак, як адзначаюць расійскія этнографы, у некаторых выпадках гэтая назва датычылася і ўкраінскіх перасяленцаў. За трыццаць гадоў да падарожжа М. Гарэцкага расейскі пісьменнік М. Целяшоў падчас вандроўкі па Сібіры ў 1894 годзе напісаў апавяданне «Самаходы», галоўнымі героямі якога з'яўляліся, хутчэй за ўсё, якраз першыя беларусы Сібіры. Самі героі апавядання тлумачылі назву «самаход» як

вытворную ад словазлучэння *«сваімходам»* – бо ўсе ўласныя пажыткі перасяленцы цягнулі хто на сваіх нагах, хто на абозах [3]. М. Гарэцкі, такім чынам, адным з першых у беларускай літаратуры знаёміць з гэтым азначэннем землякоў-перасяленцаў.

У адным з абразкоў М. Гарэцкага («Чорны лебедзь») вышэйзгаданы «самаход» Панас Пушча паходзіў з Віцебскай губерні, ён служыў у пана лесніком, але, не вытрымаўшы прыніжэнняў, пераехаў у Сібір, у Катаржанскі павет. Пушча расказвае аўтару цыкла пра сваё складанае і далёкае ад Радзімы існаванне. М. Гарэцкі, у сваю чаргу, побач з гісторыяй жыцця Пушчы, з падрабязнасцямі, уласцівымі сапраўднаму вучонаму-этнографу, занатоўвае эканамічныя, сацыяльныя і матэрыяльныя аспекты жыцця беларуса-перасяленца. Ён пазначае, што *«жылі яны, як і перасяленцы з розных іншых мясцовасцей былой Расіі, апроча хіба немцаў і латышоў, надта бедна і знаходзіліся ў эканамічнай залежнасці ў старажылаў – «чалдонаў»* [2, с.308], што матэрыяльнае становішча мясцовага насельніцтва было непараўнальна лепшым за становішча прыезжых беларусаў. *«У чалдонаў было дзесяцін па 30–40 зямлі, штук па 10–15 коней. На сталё ў іх я заўсёды бачыў толькі пшанічны хлеб»* [2, с. 308].

З аповеду Панаса Пушчы М. Гарэцкі робіць выснову, што жыццё беларусаў у Сібіры, асабліва па першым часе, праходзіла ва ўмовах страшэннай беднасці: *«Калі ён завёў мяне ў сваю хату, я жаснуўся, паглядзеўшы на яго жыццё. Жыў ён у дрэннявай цеснявай хатцы, і то перабраўся ў яе толькі год, а то быў у зямлянцы»* [2, с. 308]. Каб выжыць, перасяленцы ішлі батрачыць да мясцовых жыхароў, або нават жабраваць. *«Навасёлы ж, ці «самаходы», пакуль разжывуцца, мусяць ісці да іх у кабалу, рабіць ім на адработ і нават на той час зусім за бясцэн...»* [2, с. 309]. Тым не менш, М.Гарэцкі заўважае, што цяжкае становішча беларуса рэдка пакідала негатыўны адбітак на яго высокіх маральных якасцях: *«Чалавек быў сумленны і заўсёды аддаваў – калі не грашмі, дык забітаю птушкаю, скуркамі, чым калі...»* [2, с. 309].

Можна казаць пра тое, што вобраз Панаса Пушчы ў М. Гарэцкага з'яўляецца абагульненым вобразам тыповага тагачаснага «самахода» – замучанага штодзённай цяжкай працай на чужой зямлі, але з імкненнем да лепшай долі, не страціўшага сваіх чалавечых якасцей. У падцверджанне гэтага можна прывесці нарысы расійскага аўтара канца XIX ст. М. Петрапаўлаўскага, які пражыў у Сібіры больш за дваццаць гадоў і быў сведкам яе засялення першымі пакаленнямі беларусаў: *«Пришлые люди были необыкновенно честны, мягки и добродушны. Приехали они, конечно, совершенно разоренными, оборванными, голодными, но ни один из них не запятнал себя воровством; старожилы удивлялись, видя,*

что в Новых Локтях ворота и двери не запирались, замков не было, и все оставалось целым. Когда богатому крестьянину надо было работника, он искал его прежде всего между новосёлами; когда нужна была нянька, ее выбирали из новосёлов...а потому, что все без возражения признавали их честность, трудолюбивость, услужливость и заботливость...» [3, с. 103].

Не абмінае ўвагай М.Гарэцкі ў «Абразках» і гаспадарчыя заняткі «самаходаў», асабліва земляробства. У абразку «Каля Балотнай» аўтар прыводзіць падрабязнае апісанне асноў землекарыстання ў перасяленцаў – памеры надзелаў зямлі, дакладную колькасць ураджаю, сабранага з надзелаў, асноўныя культуры, спосабы збора ўраджаю і г. д.: «*Сеюць найбольш жыта і авёс. Жыта родзіць удвая ў Сібіры супроць Беларусі...Авёс пудоў 70...Ячень не родзіць. Бульба родзіць, як і ў Беларусі... Жыта жнуць рукамі, а авёс машынаю...*» [2, с. 329]. Такія дакладныя нататкі пісьменніка аб штодзённых гаспадарчых занятках беларусаў Сібіры, безумоўна, з’яўляюцца каштоўнай этнаграфічнай крыніцай.

У абразку «Уцекачы» М.Гарэцкі прыводзіць апісанне жылга і побыту беларускай сям’і перасяленцаў на прыкладзе двух пакаленняў – старой маці і яе дзяцей: «*Цесная і нячыстая каморка была недалёчка ад рогу, на якім хлопчык прасіў. У ёй было душына і парна. Маладая дзяўчына нешта гатавала на вярэру ці то на плітцы, ці то проста на трэсачках і трыножках у чалесніку...*» [2, с. 315]. Тое, што адразу кідаецца ў вочы, акрамя галечы і нястачы ў сям’і, і на што аўтар звяртае ўвагу – гэта мова, на якой размаўляюць героі. Маці гаворыць па-беларуску, «*пачуўшы сваю родную мову і здзівіўшыся, зараз яна яшчэ болей аджылася...Не ўцерпіла яна ўрэшце і падала свой голас*» [2, с. 315]. Старая жанчына адчувае тугу па Радзіме і шкадуе пра тое, што пакінула родныя мясціны: «*Спалохаліся немаведама чаго, паехалі і мы следам за ўсімі, у вір галавою, на край свету...*» У сваю чаргу, яе сын размаўляе ўжо па-руску і, у адрозненне ад маці, паводзіць сябе груба, з падазронасцю сустракаючы госця. Відавочным з’яўляецца яго перайманне і тутэйшых формул звяротаў: «*Бросьце, мамаша! Ём вольна неінтэресна*».

Такое акрэсліванне М. Гарэцкім моўнай дыферэнцыяцыі ў межах аднаго пакалення «самаходаў» сведчыць пра глыбокі і складаны этналагічны працэс, які перажывалі беларусы ў Сібіры. Згодна з ім маладое пакаленне перасяленцаў, знаходзячыся пад уплывам навакольнага асяроддзя, паступова пачынала засвойваць мясцовыя традыцыі і прыстасоўвацца да новага ладу. У той жа час старэйшае пакаленне збольшага імкнулася захоўваць традыцыі родных мясцін. Гэта сцвярджае і сам пісьменнік: «*Дзеці і ўнукі гавораць па-расійску. А яны, старыя, – з дамешкаю расійскае мовы*».

У абразку «Фельчар Плакун» вымалёўваецца яшчэ адна група беларускіх перасяленцаў – палітычныя ссыльныя, або **«палітыкі»**, як проста называла іх мясцовае насельніцтва. Прадстаўнік такой групы, герой абразка па прозвішчы Плакун, працуе фельдшарам, мае вялікі вопыт практыкі ў горадзе Катарга, але, як пазначае М. Гарэцкі, сам ён быў родам з Віленскай губерні.

Асобную катэгорыю прыезжых складала інтэлігенцыя, якая трапляла ў Сібір у пошуках працы – як, напрыклад, у абразку «Спрэчкі».

Магчыма, мэтай доўгага падарожжа М. Гарэцкага па Сібіры ў чэрвені 1926 года было жаданне даведацца, як жывуць беларусы за межамі сваёй краіны, і ці прагнуць яны вяртання дадому. У «Сібірскіх абразках» аўтар паказаў, што жыццё перасяленцаў было поўным цяжкасцей. Аднак было і нешта добрае, і больш важнае – тое, чаго жадаў для беларусаў і сам М. Гарэцкі. Кожны раз, сустракаючы землякоў ў далёкім краі, пісьменніку хацелася адчуваць, што родныя карані не забытыя імі на чужыне, а іх мова яшчэ жыве.

«Чалавек едзе за тысячы вёрст, а за ім едзе яго неадчэпная думка...» – гэта думка натхняла Максіма Гарэцкага занатоўваць да дробязяў усё, што нагадвала яму аб Беларусі. Вынікам чаго і сталі «Сібірскія абразкі», якія служаць сёння не толькі сапраўдным літаратурным узорам, але яшчэ і важнай этнаграфічнай крыніцай, што толькі чакае свайго даследчыка.

Літаратура

1. *Кенька, М.* «Сібірскія абразкі» – на карце ўслед за аўтарам / М. Кенька // Гарэцкія чытанні: матэрыялы дакладаў і паведамленняў на Сёмых, Восьмых, Дзевятых, Дзесятых чытаннях / уклад. Р. Гарэцкі. – Мінск: Беларускае выдавецкае таварыства «Хата», 2002. – С. 67–71.

2. *Гарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. Т. 1. Апавяданні // М. Гарэцкі. – Мінск: Маст. літ., 1984. – 446 с.

3. *Федоров, Р. Ю.* Историко-этнографические аспекты жизни белорусских переселенцев Сибири в литературных источниках / Р. Ю. Федоров, А. Н. Фишер // Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі (г. Мінск, 25–26 красавіка 2013 г.) Ч. 4. – Мінск.: Права і эканоміка, 2013. – С. 102–106.